

Платона и Августина. Делается вывод, что современная рациональность базируется на учении о процедурной рациональности Р. Декарта.

Ключевые слова: рациональность, процедурная рациональность, мораль, философия модерна, субъективизм.

T. Kryzhanovska. Relationship between Mind and Moral in Procedural Rationality of Modern Philosophy. – Article.

Summary. The article analyzes the views on the relationship between reason and morality of one of the founders of the modern philosophy R. Descartes. A comparison of modern rationality with the rationality of Plato and Augustine is carried out. It is concluded that modern rationality is based on the doctrine of the procedural rationality of R. Descartes.

Key words: rationality, procedural rationality, moral, modernist philosophy, subjectivism.

УДК 37.018.43

Т.І. Мацейків

кандидат педагогічних наук

Інститут педагогіки

Національної академії педагогічних наук України,

м. Київ, Україна

ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ СКЛАДНИК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розкривається психолого-педагогічна сутність проблеми формування громадянської компетентності особистості, її аксіологічного складника; обґрунтовано роль і місце історії України як засобу формування громадянської компетентності старшокласників. Проведено аналіз розробленості зазначеної проблеми в теорії та практиці, з'ясовано, що ця проблема є однією з недостатньо висвітлених складових елементів педагогічної науки.

Ключові слова: історія України, компетентнісний підхід, цінності, ціннісні орієнтації, громадянська компетентність.

Постановка проблеми. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства.

До важливих тенденцій соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства належить модернізація освітнього простору з метою підготовки конкурентноспроможних фахівців, орієнтованих на творчу продуктивну діяльність в умовах трансформації соціального й індивідуального буття.

Формування громадянської компетентності на уроках історії в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямована на формування діяльного члена громади та суспільства, який розуміє принципи та механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці.

Розробка проблеми в науковій літературі. Гуманістичний зміст, виховний потенціал історичної освіти та її роль у процесах формування особистості охарактеризований у наукових працях Б. Андрушишина, А. Булди, Т. Ладиченко, А. Нікори, О. Пометун, Т. Ремех, І. Смагіна, О. Удода, Г. Фреймана та інших. Значний евристичний потенціал щодо висвітлення інноваційних підходів до вивчення суспільствознавчих дисциплін в контексті компетентнісного підходу містять дослідження учених-методистів, зокрема О. Журби, Н. Лалак, Н. Логінової, І. Матвієнка, С. Моцак, Р. Мохнюка, Ю. Олексіна, Н. Письменної, Т. Смагіної, В. Ципко та інших.

Мета статті – проаналізувати процес формування громадянської компетентності старшокласників у навчанні історії України; з'ясувати сутність і зміст поняття «емоційно-ціннісний складник громадянської компетентності», розкрити можливості історії України як засобу формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності старшокласників; розкрити значимість аксіологічного складника у формуванні громадянської компетентності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку української держави особливої актуальності набуває проблема формування цінностей, які б консолідували суспільство. Об'єктивні вимоги

сучасного розвитку українського суспільства – розбудова демократичної правової української держави, відродження духовності українського народу – вимагають від учених-педагогів, учителів переосмислення цілей, принципів змісту, форм і методів шкільної освіти і виховання. У контексті нової парадигми виховання проблема формування ціннісних орієнтацій молоді залишається однією з найактуальніших у педагогічній науці та шкільній практиці.

Останнім часом зроблені значні кроки у вирішенні цієї проблеми. Стратегічною метою реформування шкільної освіти визнано гуманізацію навчального процесу та виховання школярів на основі національних, загальнолюдських цінностей і морально-етичних ідеалів.

У контексті гуманізації сучасної системи освіти пріоритетною стає історична освіта, яка має давати не стільки знання фактів, скільки навчити учнів розуміти історичний процес та осмислювати його. За визначенням А. Тойнбі, вона виступає в ролі «дослідника людських відносин, що розгорнуті в просторі та часі». Історія розкриває зміст основних духовних цінностей людства. Головна з них – це людина, її життя, права та гідність. Зміст шкільної історичної освіти виховує в учнів ціннісне ставлення до минулого, стійкий інтерес до історичних подій та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості, її самореалізації в сучасному суспільстві.

Історія України (10–11) класи як навчальний предмет відкриває значні можливості для формування громадянської компетентності старшокласників. Аналіз Державного стандарту освіти, навчальних програм і підручників свідчить, що в змісті навчального предмета є значні можливості для виділення, акцентування й засвоєння учнями цінностей. Серед вимог до навчальних досягнень учнів зазначено, зокрема, й необхідність розвитку умінь, навичок, формування відповідних емоційно-ціннісних орієнтацій. Навчальні програми й підручники надають учителю можливість використовувати активні форми й методи організації навчальних занять, що сприяють формуванню особистості учнів.

Зміст аксіологічного складника громадянської компетентності складають – емоції, почуття, ставлення, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, цінності, якості тощо. Як особистісні якості, в яких проявляється громадянськість, науковці називають громадянську самосвідомість; почуття громадянської гідності; громадянський обов'язок; громадянську мужність. В переліку громадянських установок, ставлень, цінностей дослідники називають шанування прав людини і свободи особистості як абсолютної цінності; повагу до законів; визнання цінностей свободи, справедливості; лояльне і вимогливе ставлення до влади; активну громадянську позицію, впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; повагу до інтересів, прав, самобутності народів; міжкультурне взаєморозуміння, толерантність, поваги до національної культури, мови, традицій; віру в духовні сили свого народу, його майбутнє, любов до України та рідного краю [1]. Серед громадянських ціннісних орієнтацій вчені називають шанобливе ставлення до Конституції України; позитивне ставлення до демократичного устрою державного життя, орієнтація на соціальну справедливість тощо. У дослідженні Ю. Олексіна громадянські мотиви описані досить докладно. Патріотизм, на його думку, включає любов до України, до рідного краю, поваги до її культури, почуття причетності до її історії, віру в духовні сили нації; відданість демократичним цінностям включає віру в них, прихильність до них і готовність їх захищати [2]. Зміст аксіологічного складника громадянської компетентності насичують емоції, почуття, мотиви, стійкі інтереси, установки, ставлення, ціннісні орієнтації, цінності, якості тощо.

Змістове наповнення громадянської компетентності має свої особливості на різних етапах освіти. На рівні старшої школи в контексті нашої теми він визначається наступним чином. Учень виявляє у поведінці та оцінках усвідомлення цінності людини як вищої соціальної цінності, повагу до її прав і свобод, закону; прагнення до суспільної справедливості, рівноправності, активну громадянську позицію і розуміння громадянського обов'язку; плюралізм, міжкультурне взаєморозуміння і толерантність; усвідомлення глобальної взаємозалежності і особистої відповідальності; патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій.

Цільовими орієнтирами навчально–виховного процесу, спрямованого на формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності особистості мають стати наступні :

1. Гуманізм, в основі якого – повага і доброзичливість стосовно іншої людини, доброта як джерело почуття, дії і ставлення до навколишнього світу (В.Сухомлинський).

2. Відповідальність як моральна готовність відповідати за свої думки і дії, співвідносити їх з можливими наслідками і відповідальність як усвідомлення і готовність виконувати свої обов'язки перед державою, суспільством, людьми і самим собою (М. Савчин, Г. Пустовіт).

3. Совісність як регулятивна основа всієї життєдіяльності людини (Г. Васнович).

4. Особистісний досвід учня як досвід вияву ним своїх особистих функцій-вибірковості, рефлексії, смислового самовизначення (І. Бех).

5. Почуття власної гідності як моральне самозбереження на основі емоційно-рефлексивної і позитивної установки на самоствердження та повагу до іншої людини.

6. Громадянскість як відчуття Батьківщини, нерозривного зв'язку з її долею [3, с. 9]

Акцент на ці характеристики дозволить учням усвідомлено засвоювати такі образні поняття, як культура почуттів (уміння і прагнення до емоційного самовиявлення у площині міри і моральності), здатність до моральних зусиль («зусилля людини бути») як основа для самооцінки, самовизначення і самовдосконалення; почуття емпатії (емоційне «відчуття» та «прийняття» іншого, співвідношення своєї поведінки відповідно до стану іншої людини [4, с.45]. На основі здатності до емпатії розвивається толерантність як соціальна цінність, якісна риса особистості, що характеризується терпимістю до інакодумства, віросповідання, повагою до іншого, якого не розумієш [5, с. 12–13].

Основними принципами, на основі яких необхідно здійснювати формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності, ми вважаємо такі:

– взаємозв'язок і взаємодія у ланці «знання – почуття – поведінка» як найважливіший принцип співвідношення засвоєння з освоєнням та привласненням гуманістичних смислів людської життєдіяльності;

– цілісний, системний характер, гнучкість методичних форм, який передбачає використання уроків різних типів, що допоможе уникнути схематизму, одноманітності, сприятиме створенню творчої атмосфери;

– діалог, діалогічна взаємодія педагогів та учнів як основний принцип усієї навчально-виховної політики школи, що виступає спонукальною силою самовизначення школярів, джерелом морального осмислення життя людини в суспільстві, самоосмислення життя людини в суспільстві (форма діалогу – ефективний інструмент вироблення у школярів самостійного, недогматичного мислення);

– актуалізація проблемного характеру навчальних ситуацій, що передбачають включення когнітивних, етичних та естетичних здатностей свідомості, рефлексивних реакцій учнів.

Формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності старшокласників, на нашу думку, має здійснюватися за такими етапами:

1. Когнітивний етап: надання учневі цілей, ідеалів, світоглядно значущих знань, цінностей у «готовому вигляді» як загальноприйнятих чи індивідуально значущих «зразків» із подальшою їх рефлексією.

2. Рефлекторний етап: привласнення школярем осмислених крізь призму власних (іноді таких, що склалися стихійно) «зовнішніх» переконань і цінностей, зумовлених природою і соціумом, у процесі інтеріоризації.

3. Поведінковий етап: виникнення в учнів особистісних цінностей і сутностей, тобто власне життя особистісних цінностей і сутностей в індивідуальній свідомості з наступною їх екстеріоризацією у вигляді ціннісних орієнтацій та правил поведінки стосовно Людини і природи.

На думку сучасних вчених, існують такі взаємопроникаючі фази процесу формування цінностей та ціннісних орієнтацій особистості :

1. Привласнення особистістю цінностей (операційно ця фаза включає в себе пошук, оцінку, вибір цінностей).

2. Перетворення особистості на основі привласнених цінностей (на цій фазі відбувається уточнення та зміна ієрархії особистісних цінностей, формування ціннісної установки як готовності діяти відповідно до нової ієрархії).

3. Самопроекування або самопрогнозування особистості (фаза передбачає проектування Я-ідеального, прогнозування і вибір засобів, спрямованих на досягнення цілі, визначення спрямованості діяльності і поведінки особистості) [6, с. 128].

До головних умов формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності на уроках історії України в старшій школі належать:

– розуміння вчителем сутності та основних компонентів складу емоційно-ціннісних орієнтацій;

– методична готовність до їх ретрансляції або продукування в учнів;

– дотримання принципу активної особистої участі кожного учня у засвоєнні моральних цінностей;

– створення вчителем відповідного комфортного морально-психологічного освітнього середовища для учнів як складного системного утворення, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах демократичного характеру і виражається в орієнтації навчально-виховного процесу на формування і розвиток ціннісних орієнтацій кожної особистості як учасника цього процесу.

Морально-психологічне комфортне середовище для учнів передбачає:

- орієнтацію мети, завдань, методів, засобів, форм, прийомів, організації навчального процесу на особистість учня, його духовні можливості, ціннісні орієнтації, суб'єктивний досвід;
- підпорядкування змісту, форм, методів, засобів роботи вчителя принципам особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання;
- формування суб'єкт-суб'єктних стосунків між учителем і учнями у процесі навчання;
- створення вчителем дидактичного комплексу, що надає учневі можливість вибору організації власного процесу навчання.

Створення вчителем відповідного морально-психологічного комфорту в процесі формування емоційно-ціннісних орієнтацій на уроках історії досягається, на нашу думку, за допомогою таких чинників: а) привнесення вчителем особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання історії; б) здатність бачити в дитині не лише учня, а й особистість, що навчається; в) ціннісний підхід до особистості дитини, розуміння того, що дитина має свою «життєву історію», власне «Я», внутрішній світ; г) використання життєвого досвіду дитини; д) щира симпатія до учнів і тонке сприйняття їхніх безпосередніх потреб; е) вміння знайти рішення, що не суперечить нормам етики, чемність, терпіння; є) послідовність у своїх вимогах, поважливе і однакове ставлення до всіх учнів; ж) прагнення до максимальної гнучкості й толерантності, створення позитивних стимулів для самовідчуття учнів, піднесення їхнього авторитету.

Дослідник Г. Фрейман наголошує на необхідності створення на уроці таких умов, коли учні відчуватимуть себе суб'єктами суспільних процесів, а також не просто засвоюватимуть специфічну суму знань, а й опануватимуть практичні навички діяльності в сучасному суспільстві. Це забезпечить демократизацію процесу навчання відповідно до рівня розвитку сучасного школяра, який вчитиметься усвідомлювати власні цінності, особистий та суспільний сенс навчальних дій, самостійно їх використовувати і нести відповідальність за результати навчальної діяльності, спілкування та власної поведінки [7, с. 9].

Механізм дії та розвитку ціннісних орієнтацій пов'язаний з необхідністю розв'язання протиріччя і конфліктів у мотиваційній сфері особистості, селекції прагнень особистості, у найбільш загальній формі, виражений у боротьбі між обов'язком і бажанням, мотивами морального й утилітарного плану. Адже вже з перших років життя дитини, стверджує Е. Помиткін, зовнішні фактори впливають на її емоційно-ціннісні орієнтації, спрямованість думок, мрій, бажань. Усе, що відбувається з дитиною в колі сім'ї та найближчому оточенні, формує її [8, с. 23].

Першочерговим завданням вчителя у процесі формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності учня має стати підготовка його до усвідомлення необхідності планування своєї поведінки та осмислення прийняття рішень у ситуації морального вибору. До того ж саму процедуру прийняття рішень він повинен проходити у кілька етапів: усвідомлення ситуації, поява асоціацій, їх мисленева обробка та відсів, відкинення передбачень, їх перевірка, підтвердження та прийняття кінцевого рішення [9, с. 70].

Формування ціннісної свідомості старшокласників у процесі навчання Вітчизняної історії виступає як регулятор поведінки та ставлень останнього. Ціннісні орієнтації виражають позитивну чи негативну значущість для особистості учня предметів та явищ соціальної дійсності. Вони покладені в основу системи ставлення учня до інших людей, до життя, здоров'я. Тому вчитель має так організувати спілкування і діяльність на уроці, щоб учні постійно жили у системі відносин, які відповідають утвердженню моральних цінностей.

Система ціннісних орієнтацій є системотворчою основою особистості учня, а також утворює її змістовий складник. З іншого боку, ступінь розвитку ціннісних орієнтацій, особливості їх становлення дозволяють судити про рівень розвитку особистості школяра. За висловом І. Беха, «процес формування ціннісних орієнтацій, ставлень є невід'ємним складовим елементом розвитку підростаючої особистості, її відносин, спрямованості, емоційної та мотиваційно-потребнісної сфер» [10, с. 99].

Висновки. Історія України як навчальний предмет відкриває перспективи для формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності старшокласників. Серед вимог до навчальних досягнень старшокласників – необхідність розвитку умінь, навичок, формування відповідних емоційно-ціннісних орієнтацій. Навчальні програми й підручники надають учителю можливість використовувати активні форми й методи організації навчальних занять, що сприяють формуванню особистості учнів. Ціннісні орієнтації учнів – це структурний компонент особистості учня, основу якого складає система емоційно-ціннісних ставлень до дійсності, що у процесі їх переживання та усвідомлення учнем регулюють і спрямовують його життєдіяльність, орієнтують у виборі життєвого шляху, значущих цілей, засобів їх досягнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти: Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта» – Україна – Історія в школах України. 2006. № 8. С. 4–11.
2. Олексін Ю.П. Навчання вітчизняній історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників: дис... кандидата пед. наук:13.00.02 / Олексін Ю.П.-К., 2006. 179 с.
3. Шемшурина А.И. Нравственное воспитание школьников (методические рекомендации) Эстетическое воспитание. 2005. № 1. С. 5–33.
4. Романюк Д.В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 186 с.
5. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: [монографія] К.: Вид.ПАРАПАН,2005. 228 с.
6. Слостенин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: [учеб. пособ. для студ.]. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 192 с.
7. Фрейман Г. Ціннісна складова компетентності як основа реалізації змісту суспільствознавчої освіти (на прикладі вивчення історії в старших класах) / Г. Фрейман / Історія в школах України. 2007. № 8. С. 7–10.
8. Помиткін Е. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини [програми роботи з дітьми від 5 до 18 років]. К.: Шкільний світ, 2008. 128 с.
9. Духовно-нравственное воспитание / Сост. С.А.Титова. Минск. Красико-Принт,2006. 125с.
10. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості. Теоретичні питання цінностей освіти й виховання [І.Д. Бех]: за ред. О. Сухомлинської. К., 1997. С. 8–12.

Т.И. Мацейкив. Эмоционально-ценностная составляющая гражданской компетентности личности. – Статья.

В статье проанализированы и обобщены историко-педагогические материалы, касающиеся преподавания истории Украины в старшей школе, проанализированы современные требования к преподаванию истории Украины в контексте компетентного подхода. Формирование гражданской компетентности рассматривается как сложный элемент методики преподавания истории, действие которого направлено на формирование личностных ценностных ориентаций.

Ключевые слова: *гражданская компетентность, ценностные ориентации, развитие личности, история Украины.*

T. Matseykiv. Emotional and value component of civic competence of personality. – Article.

Summary. *The article is devoted to a problem of formation civic competence spirit senior student at the lessons of the history of Ukraine. Psychological and pedagogical essence of problem of forming of values personality is exposed, the features of forming of humanism values are found out in the senior students, it is founded role and place History of Ukraine as a mean of forming civic competence.*

Key words: *civic competence, forming civic competence, history of Ukraine senior students, humanism values.*